

Apunts sobre dones radiofonistes i periodistes durant la Guerra Civil

Text > **ALBA SABATÉ**, novel·lista i catedràtica de llengua i literatura catalanes

Amb l'arribada de la Segona República Espanyola va començar una època rica i innovadora en l'àmbit cultural. Ateneus, casals, programes radiofònics, revistes i setmanaris: pertot arreu florien mitjans on poder-se expressar lliurement. Eren anys d'optimisme. Es deixava enrere la dictadura, tot era esperança en el futur. Revistes com *Imatges*, *La Humanitat*, *La Rambla*, *L'Opinió*, *L'Instant* i *Última Hora* omplien les pàgines d'articles sobre política, societat i cultura; s'escrivia i es discutia sobre tot, des del sufragi universal, l'art i el cinema, fins a la moda del moment. La premsa gironina també va augmentar notablement la seva producció i, tot i que la majoria de les publicacions van ser de curta durada, presentava un ampli i interessant ventall de visions sobre el moment que es vivia.

Eren unes publicacions en les quals predominaven les col·laboracions masculines, però també hi va haver moltes dones —cada vegada més— que van trobar en les seves pàgines un espai per vehicular opinions i punts de vista sobre el que passava, per mostrar una altra manera de veure el món, per publicar les seves creacions literàries. Són els anys en què l'escriptura periodística femenina es consolida amb veus personals i sòlides, que ara assajos i estudis diversos reivindiquen. Un exemple seria la revista *Evolució*, nascuda el febrer del 1931, portaveu de la Lliga Femenina Catalana per la Pau i la Llibertat, que en la presentació del

>> *Francina Boris.* (Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. FONS FRANCINA BORIS CODINA.)

primer número afirmava: «Les dones anem a fer política! Però..., no us espanteu! Anem a fer una política nova i molt original; una política com no s'ha vist mai, però que esperem vindrà a ésser l'única eficaç».

Entre les moltes dones que es van implicar en aquesta nova era d'esperança hi havia les barcelonines Rosa

Maria Arquimbau, Anna Maria Martínez Sagi, Anna Murià, Mercè Rodoreda i Irene Polo, i les gironines Aurora Bertrana i Maria Pi Ferrer, totes dones polifacètiques i pioneres en molts àmbits, també en el personal.

Malauradament, els anys de la Guerra Civil van capgirar d'una manera dràstica aquesta realitat. Co-

>> La locutora Maria Lluïsa Figa als estudis de Ràdio Girona, al carrer de la Força, l'any 1936.

El 10 de desembre del 1933, Francina Boris va fer la primera retransmissió radiofònica a Ràdio Girona, situada aleshores al carrer de Bonaventura Carreras i Peralta

mençava una altra època convulsa i les necessitats periodístiques eren totes unes altres. Guanyava pes la ràdio, per exemple. Aquest nou mitjà de comunicació que havia vist la llum no feia tant, i que just aquest any 2025 fa cent anys que va néixer, va esdevenir el gran mitjà de comunicació de masses. Les ones arribaven gairebé a tot arreu, i era des dels seus micròfons que s'explicava i es comentava el dia a dia del conflicte, els llocs d'avituallament, el perill imminent de bombardejos, la cultura del moment. Són els anys de la gironina Francina Boris i Maria Lluïsa Figa; o de Maria Tersa,

almacellenca de naixement i locutora radiofònica durant la Guerra Civil a Ràdio Girona.

Va ser justament el 10 de desembre del 1933 que Francina Boris va fer la primera retransmissió radiofònica a Ràdio Girona, situada aleshores al carrer de Bonaventura Carreras i Peralta. Aquesta jove locutora gironina, que va aprendre l'ofici amb només una estada de quinze dies a Barcelona, va començar dient: «Aquí Ràdio Girona. Aquí EAJ 38, Ràdio Girona. Amics, volem que escolteu aquesta emissora. Ara tenim una veu». Francina Boris tenia només divuit anys. Pocs mesos després, passaria a treballar a Barcelona, a Ràdio Associació de Catalunya. S'hi va estar fins al final de la Guerra Civil i allà s'encarregava de llegir els butlletins de la Generalitat de Catalunya. Va ser en una entrevista, temps després, que ella mateixa va explicar que en plena guerra, si queien bombes, els únics que no podien baixar al refugi eren els locutors. També és conegut que quan les tropes franquistes ja ocupaven Barcelona, el gener del 1939, va estar parlant a la ràdio durant més de dues hores seguides, animant la població a lluitar amb qualsevol cosa que tinguessin a l'abast, fossin forquilles

o pedres. Lamentablement, un cop es va perdre la guerra, tot el material de la ràdio va ser destruït pels vencedors i no n'ha quedat cap enregistrament. A Francina Boris la van empresonar dos dies. A partir de l'any 1942, però, una altra vegada vivint a Girona, va emetre durant seixanta-quatre anys i cada diumenge a Radio Gerona el programa *Nostra dansa*, el primer programa radiofònic en català sota el franquisme.

El buit que va deixar Francina Boris a Ràdio Girona l'any 1934 el va omplir Maria Lluïsa Figa, nascuda el 1916 a Maçanet de Cabrenys. Figa, conjuntament amb Jacint Carreras, va ser la locutora d'aquesta emissora al llarg de bona part del conflicte bèl·lic, i quan el seu company de locució va morir al front després que l'allistessin, la va conduir en solitari. Alternava la presentació de peces musicals amb notícies i avisos sobre la guerra, i també alertava de possibles bombardejos. Va deixar de treballar a la ràdio el 1938 per preparar el seu casament. El final de la guerra va ser retransmès per Maria Tersa. El director de l'emissora d'aleshores, Alexandre Figa, la va acollir a ella i a la seva família, i durant nou mesos van viure al mateix pis on hi havia la ràdio. Maria Tersa emetia sempre que podia, quan hi havia corrent elèctric. Un cop acabada la guerra, qualificada de roja, va sentir que ho perdia tot, fins i tot una ploma Montblanc que s'estimava. Va tornar amb la família a Lleida i no va voler treballar més en cap mitjà radiofònic de l'època «perquè no eren els meus, ni la meua ràdio», va confessar en una entrevista.

Companya, la revista de la dona

Durant la guerra, les dones també van continuar fent sentir la seva veu a les revistes. Una de les més significatives va ser *Companya: La Revista de la Dona*, nascuda a Barcelona en plena Guerra Civil. Se'n van publicar divuit números. El primer va sortir el dia 11 de març del 1937 i el darrer el 8 de març de l'any següent. Era una revista lligada a la Unió de Dones de Catalunya que reivindicava l'esperit de les dones republicanes i la República. Es definia com «la revista de la dona catalana antifeixista» i a la portada del primer número s'hi pot llegir: «Tornaré portant-te la llibertat a la punta de la baioneta». Per tancar el número publicat el

primer de juliol del 1937, proclamava: «Quan haurem guanyat la guerra no hi haurà ofici ni professió vedat per a nosaltres. Podrem triar, i la que vulgui i tingui aptitud serà metgessa, enginyera o aviadora, com aquestes alegres i sanes noies de l'URSS».

És en aquesta revista on trobem quatre articles rellevants de dues dones: Maria Pi Ferrer, nascuda a Roses l'any 1884, i Aurora Bertrana, nascuda a Girona el 1892.

Maria Pi Ferrer, filla d'un pescador que va viure uns anys a Seta, a la costa del Llenguadoc, va estudiar magisteri i amb vint anys es va casar amb Rafael Folch i Capdevila. A partir d'aleshores va començar a signar els seus escrits amb el nom de Maria Pi de Folch. Va ser una gran defensora de l'escola pública, una pedagoga notable i activa, i es va interessar sempre per la qüestió femenina des de diferents punts de vista, també l'econòmic i el polític. A la revista *Companya* podem llegir dos articles que n'evidencien el tarannà compromès i lluitador. El primer el va publicar el mes de maig del 1937 amb el títol *Estampes de la nostra terra*, amb una il·lustració signada per Friedfeld. Com si fos una història recordada de l'any 1933, la protagonista observadora veu en un entorn primaveral purificat «per la pluja de la nit anterior», enmig d'acàcies i amb la República acabada d'estrenar, un home, un vailet i una nena. Descriu l'escena primer amb la joia de qui contempla una bella estampa, fins que s'adona que és la nena qui carrega tot el pes dels embalums que traginen. Aviat nota que «una tristesa i una indignació alhora varen enterbolir-me aquell matí clar d'abril». Acaba l'escrit, situant-se ja a l'any 1937, demanant esperança que la guerra i la revolució facin que «les dones de les terres ibèriques» puguin gaudir d'una millor condició social i afirma: «És tasca de tu, de mi, de totes, companya!».

El segon escrit, del darrer número de l'any 1937, segueix la mateixa actitud vindicadora respecte a la dona. A la secció que porta per encapçalament «Dones de grans horitzons», esbossa la biografia de Flora Tristan, una dona nascuda a París l'any 1830, de mare francesa i d'un pare peruà que va perdre amb quatre anys, i que, després de viure una infantesa difícil, aviat es va adonar que la feina de la dona no tenia

>> Maria Tresa.

>> Maria Pi Ferrer al Lyceum Club de Barcelona, on va pronunciar la conferència "el feminisme dins l'obra de Concepció Arenal", el 1935. (Foto: ARXIU FOTOGRÀFIC DE BARCELONA. CARLOS PÉREZ DE ROZAS.)

>> Revista Companya, 1937.

(Foto: BIBLIOTECA DE CATALUNYA)

cap preu. La dona creix en una societat que li és hostil i que necessita, com el pa que menja, educació, va comprendre ben aviat. Viatja per Europa, conviu amb obrers i veu els barris poblats de gent que va mig despallada i que proveeix prostíbuls i presons. Demana que s'abandonin tavernes i «tuguris», i que la dona, «submissa, envilida, menyspreada», s'aisequi; perquè si els homes són esclaus, ho són perquè neixen d'esclaves. I per això clama: «Enlairaieu la dona i us enlairaieu tots. Instruiu la dona i us instruïeu tots». Pi Ferrer lamenta la mort de Flora Tristan amb només quaranta-vuit anys i en remarca algunes frases en què es fa palès el propòsit vital que l'empenyia sempre: treballar per la unió de les dones obreres. Com afirma cap al final del text, «com a dona de grans horitzons havia sentit més enllà de l'internacionalisme, que implica una idea de fronteres; havia sentit la universalitat humana».

Bertrana, la catalana

La gironina Aurora Bertrana també va publicar dos textos ben significatius a la revista *Companya*. El primer és un conte autobiogràfic que amb el títol

d'*Estudiants* va sortir el primer d'abril del 1937. Escrit en primera persona, explica la seva estada en un institut ginebrí quinze anys abans. Recordem que Aurora Bertrana va estudiar música una temporada a la ciutat suïssa. El «conte» remarca que era un centre amb una barreja notable d'estudiants de diferents nacionalitats i que tothom la considerava espanyola pel color fosc dels seus cabells, i que per això li demanaven en algunes festes que ballés «zapateado» o «seguidillas». La narradora s'esforça a manifestar a tothom que és catalana i que el ball que coneix és la sardana, però topa amb actituds hostils i fins i tot burlesques. Ella, però, s'esforça a explicar-los «més de cent vegades» episodis de la història de Catalunya, de manera que alguns ja la coneixien amb el motiu de «la catalana» i fins i tot algun professor, quan li havia de criticar alguna feina, li deia irònicament: «És clar, Catalunya

tothora independent». Per això, per reivindicar el país que veia sotmès a burles constants, es dedicava sovint a cantar, xiular i tocar, al piano i al violoncel, «Els Segadors» i a explicar a tothom que era un himne de rebel·lia. La narració continua a partir d'aquí descrivint les seves vivències al centre; les sortides a esquiar als Alps; les tardes de dissabte a casa de Miss Johni, una multimilionària americana; la gana que passaven; els enamoraments («ni un sol estava lliure d'aquest xarmpió jovençà»), i, sobretot, recorda aquella època de la seva joventut «dolorosa i romàntica, intensa i lliure, emocionant i inesborrable».

El segon text que Bertrana va publicar a *Companya* el mes de juliol de 1937 està molt més estretament lligat amb la Guerra Civil. Amb el títol *Lluís Díaz: Un heroi, entre tants*, crea un d'aquells escrits que per mitjà de l'experiència d'una sola persona,

>> Conte de Maria Pi de Folch publicat a la revista Companya el maig de 1937.

(Foto: BIBLIOTECA DE CATALUNYA)

va. El pare, vestit d'americana i pantalons d'un mateix color fosc, espadenyes blanques, molt netes, duia un paraigua penjat al braç i donava la sensació d'un home que té a casa seva dona feïnera i endregada. El noi duia un maletí de mà que semblava contenir poc pes. La nena, amb el braç dret, sostenia un fardell bastant voluminós que recolzava damunt el costat, on encara no apuntava la curva de la cadenera. L'embalum del fardell, tant o més que el seu pes, dificultava la marxa de la nena. La joia del meu esperit va ésser-ne, de sobte, alterada.

El grup s'aturà i vaig aturar-me jo també. La nena va posar el fardell damunt la terra neta de la pluja de la nit i assecada per l'escolament natural de l'aigua degut a la inclinació del sòl. Vaig respirar com alleugerida de l'allegueriment de la nena.

Al cap d'un minut llarg, i amb la meua més gran estupefacció, vaig veure com l'home que semblava el pare acondicionava el fardell damunt el cap de la mateixa criatura. El grup, de nou en marxa, formava un tríptic simbòlic. El pare, lliure de tota càrrega, amb la majestat de l'antic patriarca. El noi, amb el maletí net, saltironant admirat entorn al pare, amb l'obscura apèndia d'ésser-li igual de mà, mentre la doneta en germin, carregada amb el fardell, posava les seves febles forces i toia la serietat i atenció de què eren capaços els seus deu o onze anys a sostenir damunt la festa i a apuntalar, en un gest d'amfara del braç dret, el feixuc fardell.

Una tristesa i una indignació alhora varen enterbolir-me aquell matí clar d'abril.

Als quatre anys d'aquella penosa impressió el meu pensament agitat es pregunta: La guerra i la revolució seran prou per què aquell home abdiqui del dret de la força, per què totes les dones de terres lliúriques tinguin una més alta condició social?

Es taca de tu, demi, de totes, com-
panya!

Maria Pi de Folch

>> Aurora Bertrana tocant el violoncel. (Foto: MEMÒRIES, EDITORIAL PÒRTIC)

El segon text que Bertrana va publicar a *Companya* el mes de juliol de 1937, Lluís Díaz: *Un heroi, entre tants, està molt més estretament lligat amb la Guerra Civil*

d'un entre tants, explicita de forma contundent què és la guerra a partir d'històries individuals petites i emocionants. Bertrana comença descrivint una situació idíl·lica: «La tarda és d'una dolcesa tota estival. Montjuïc s'enjoia amb els seus verds tendres, amb les seves avingudes florides, amb el seu cel mediterrani... Passen parelles enllaçades, infants juganers...». Tot fa oblidar la guerra, fins que apareix allà enmig de la frondositat dels arbres un hospital de sang ple d'homes malferits, «clavats en un llit, que panteixen, esperen, moren... La pe-

riodista s'hi acosta i observa un home com els altres, un heroi del poble que està oferint la seva vida per la llibertat. És Lluís Díaz, un entre tants...», un flequer madrileny que parla i somriu, i que li confessa ingènuament la por que tenia estant en ple combat quan el tinent li va demanar que anés a buscar municions, i que quan encara no havia fet ni deu passes li va caure una granada a un metre, «amb una flamarada i un soroll esgarrifosos». A partir d'aquí, Lluís Díaz, sempre somrient i esperançat, explica que ha anat d'hospital en hospital, d'operació en

operació, de ciutat en ciutat, fins que ha arribat a Barcelona. En Lluís, però, «tremola per la seva mare», que ja és velleja, i perquè si li cau una bomba a prop no podrà anar al refugi. «Si caigués podria trencar-se una cama o obrir-se el cap». En Lluís també vol tornar a abraçar la seva germana, diu, mentre se li humitegen els ulls. I Bertrana se'l mira, es mira aquest home que és «un entre tants» i se n'acomia dient-li: «A reveure, Lluís Díaz, i gràcies...».

I mentre se n'allunya s'imagina que aquest soldat malferit potser pensa que li ha donat les gràcies per l'estona compartida. I no, les gràcies eren per «la seva honrada, heroica i anònima defensa de la terra i de les llibertats d'un poble».

I amb aquest conte emotiu i alhora intens, arrodonim la presentació d'un grup de dones (Francina Boris, Maria Lluïsa Figa, Maria Tersa, Maria Pi Ferrer i Aurora Bertrana) que amb la seva veu oral i escrita van saber entendre i enriquir, amb una mirada nova i de dona, els mitjans de comunicació d'uns anys clau en la nostra història, primer la Segona República i després la Guerra Civil.

>> Un heroi entre tants, publicat el juliol de 1937 a la revista *Companya*. (Foto: BIBLIOTECA DE CATALUNYA)